

2.2 RODINNÝ STAV V PRAZE

Lucie Pospíšilová

Struktura obyvatel podle rodinného stavu je odrazem dlouhodobého působení řady faktorů, mezi které patří demografická a ekonomická situace území, postoje a hodnoty obyvatel či rodinná politika státu a nastavení legislativy. Ve vývoji struktury obyvatel Česka podle rodinného stavu jsou patrné dopady obou světových válek a hospodářské krize 30. let, „prorodinný“ přístup komunistického režimu a změny demografického chování odrážející se ve vývoji věkové struktury obyvatel. Obrat, který nastal po roce 1989, však již pouze těmito faktory vysvětlit nelze. V současnosti jsme svědky proměn hodnotového systému ve společnosti, mezi něž patří i změna postojů k instituci manželství (Fialová 2006)¹. V Česku dochází k nárůstu počtu nesezdaných soužití, samostatně žijících lidí (tzv. singles), dětí narozených mimo manželství, zvyšování sňatkového věku i věku žen při prvním porodu (Bartoňová 2005, Fialová 2005, Tomášek 2006, Chaloupková 2011). Zatímco někteří vidí tento posun jako problematický, jiní ho popisují jako nevyhnutelný důsledek nových možností seberealizace a diferenciacie životních stylů (Šamanová 2006, Tomášek 2006).

Cílem specializované mapy je zhodnotit vývoj a prostorovou diferenciaci struktury obyvatelstva v hlavním městě Praze podle rodinného stavu v průběhu 20. a na začátku 21. století. Využitá data vycházejí ze sčítání lidu a vztahují se k populaci starší 15 let. I přes vyloučení dětí jsou však data ovlivněna věkovou strukturou obyvatel a to především v případě počtu/podílu svobodných (sňatek mohou uzavírat až zletilí lidé, do roku 1945 byla hranice zletilosti 21 let, dnes je 18 let) a ovdovělých lidí (souvisí také s podílem starších lidí v populaci). V letech 1921–1950 byly údaje publikovány za přítomné obyvatelstvo, v letech 1980–2001 za obyvatelstvo trvale bydlící a v roce 2011 za obyvatelstvo obvykle bydlící. Všechny analýzy vycházejí pouze z počtu obyvatel, kteří ve formuláři svůj rodinný stav uvedli. Podíl těch, kteří ho neuvedli, byl nejvyšší v roce 2011 a činil 1 %².

Mapový list i obrázek 2.2.1 ukazují zásadní proměny struktury obyvatel podle rodinného stavu, kterými Praha v průběhu 20. století a počátku 21. století prošla. V meziválečném období je ve struktuře patrný především velmi vysoký podíl svobodných lidí, který je důsledkem relativně nízké sňatečnosti 19. století prohloubené první světovou válkou. Zatímco počátek 19. století byl ještě charakteristický vysokou sňatečností a nízkým sňatkovým věkem (Fialová 1987), zhruba v polovině 20. let 19. století došlo k zásadnímu obratu. Věk při sňatku se začal zvyšovat a část obyvatel se nevдалa/neoženila vůbec (Fialová 1987)³. Do vysokého podílu svobodných osob v meziválečném období, které je

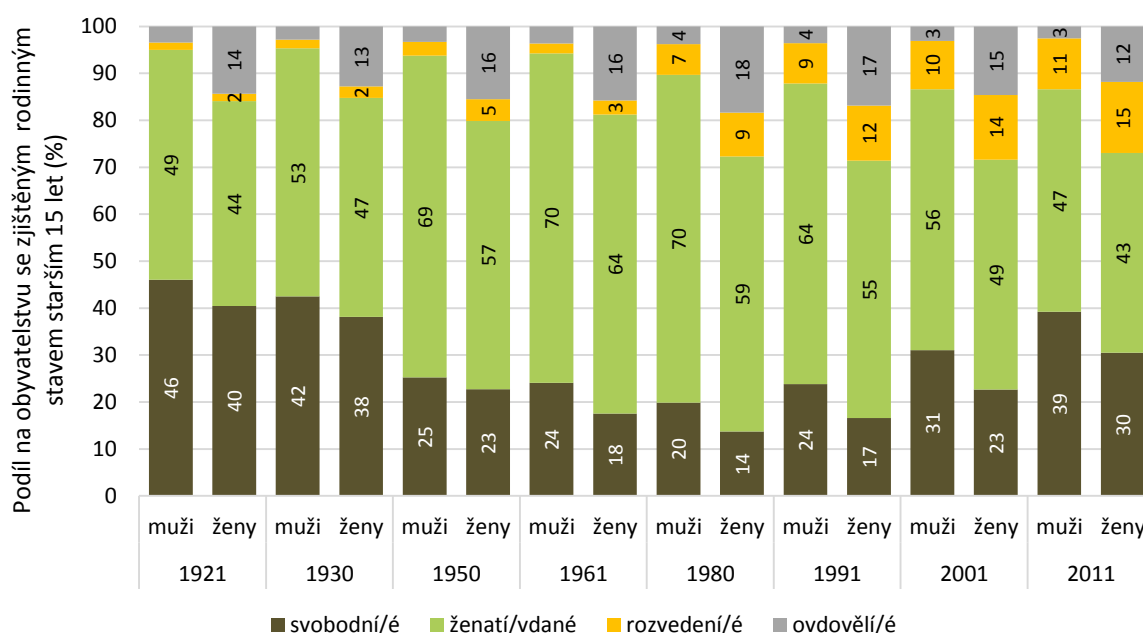
¹ Ne všichni považují změny v rodinném i reprodukčním chování za důsledek změn hodnot, někteří upozorňují na vliv ekonomický (snížení životní úrovně, finanční nejistota; více viz Šídlo 2008).

² Vysoký podíl osob, které při sčítání v roce 2011 neuvedly svůj rodinný stav, je však patrný v některých katastrech centra Prahy (Staré Město 17 %, Malá Strana 13 % a Nové Město 11 %).

³ Netýkalo se pouze služebnictva, u kterého se s tímto jevem setkáváme i dříve (Fialová 1987).

zobrazeno v mapovém listu, se navíc promítla i mladá věková struktura obyvatel Prahy (viz mapový list sekce B 2.1 Věková struktura v Praze). Kromě snížení sňatečnosti v době války a následné poválečné kompenzaci lze období 20. a 30. let 20. století považovat za relativně stabilní (viz obrázek 2.2.2, Fialová 2006). Zvyk odkládat sňatek do vyššího věku přetrval (Šubrtová 2006) a Fialová (2006) hovoří o hranici 25 let pro ženy a 30 let pro muže jako o tehdejší standardní věku uzavírání manželství⁴. Podíl svobodných byl v Praze o 6 procentních bodů vyšší než v Česku. Svobodní lidé byli více koncentrováni do centrálních částí a bohatších čtvrtí vnitřního města (např. na Vinohrady). Sňatky naopak uzavírali více obyvatelé menších okrajových čtvrtí Prahy s venkovským rázem a dělnických čtvrtí vnitřního města. Rodinný stav obyvatel souvisel se sociálním statutem čtvrtí (Boháč 1923).

Podíl rozvedených osob byl z dnešního pohledu v populaci 20. a 30. let nízký. Vedle legislativních důvodů (až v roce 1919 byl umožněn rozvod také příslušníkům římskokatolické církve) se důvody přičítají i celkovému společenskému klimatu, které nebylo k rozvodům příznivé. Přesto však Boháč (1923), při srovnávání s minulým vývojem, hovoří o zněkolikanásobení počtu rozvedených a rozloučených. Naopak relativně vysoký byl, vezmeme-li v potaz mladou věkovou strukturu, podíl ovdovělých lidí, především žen, na kterém se podepsala hlavně první světová válka (Boháč 1923).

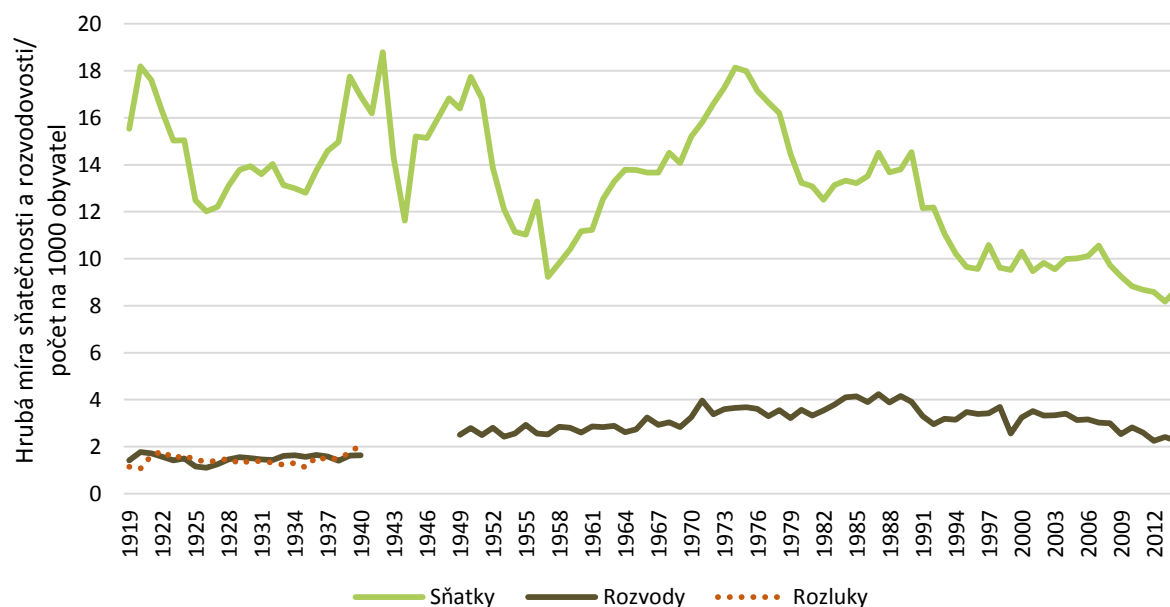
Obrázek 2.2.1: Vývoj struktury obyvatel podle rodinného stavu v letech sčítání lidu 1921–2011.

Zdroj: ČSÚ, 1961, 1980, 1991, 2001, 2011; SÚS, 1928, 1934

Poznámka: Data z roku 2011 zahrnují i osoby v registrovaném partnerství

⁴ Věk zletilosti byl na 21 let snížen až v roce 1918 (z 24 let).

Poválečný vývoj přinesl opětovné snižování věku vstupu do manželství a zvyšování počtu i podílu vdaných žen a ženatých mužů na úkor lidí svobodných (Jureček 1966). V prvním poválečném sčítání v roce 1950 se nově nastolený trend již začal projevovat. Podíl svobodných zůstal nejvyšší v centrálním městě, patrný byl také rozdíl mezi pravobřežní (vyšší podíl svobodných) a levobřežní částí města. Praha se však podílem svobodných lidí v populaci již vyrovnala průměru Česka. Naopak nadprůměrný zůstal v Praze podíl rozvedených osob a to přesto, že zde od konce první světové války rostla rozvodovost ze všech českých okresů nejpomaleji (Vitouš a kol. 1963). Nově nastolený trend zvyšování podílu ženatých a vdaných v populaci dosáhl svého vrcholu v 60. letech a zhruba v jejich polovině začal stagnovat (viz obrázek 2.2.1). Stagnace či mírný pokles pokračoval i přes zvýšení sňatečnosti v 70. letech (viz obrázek 2.2.2, Fialová 1991). Podíl ženatých a vdaných v populaci v této době neklesal na úkor svobodných, ale rozvedených a ovdovělých. To se projevilo především u žen z důvodu mužské nadúmrtosti a nižšímu počtu znovu vdaných žen než mužů (Kučera 1994). V mapovém listu ukazujícím strukturu obyvatel podle rodinného stavu v roce 1980 je ve srovnání s minulým obdobím patrná relativně nízká územní diferenciacie. Podíl svobodných v populaci byl velmi nízký v celém městě, mírné rozdíly mezi centrálními částmi a zbylým městem je možné pozorovat v podílu rozvedených a mezi staršími a novějšími čtvrtěmi v podílu ovdovělých. Musil (1977) Prahu v době socialismu popisuje jako město s rodinným charakterem lišící se od typických velkoměstských populací.

Obrázek 2.2.2: Vývoj počtu sňatků, rozvodů a rozluk na 1000 obyvatel v Praze v letech 1919–2014.

Zdroj: ČSÚ, 2014

Poznámka: Data z roku 1945 a 1946 nezahrnují obyvatele německé národnosti.

Porevoluční doba „nastoluje nový režim demografického chování a to jak formy rodinného soužití, tak i charakteru rodinného soužití“ (Kučera, Fialová 1996, s. 6). Roční počet sňatků klesá (viz obrázek 2.2.2), uzavírání manželství se posouvá do vyššího věku, roste počet neformálních svazků i tolerance vůči nim (Fialová 2006). Podíl svobodných osob v populaci se v 90. letech začal opět zvyšovat, i když na meziválečnou úroveň zatím nedosáhl, a to především díky starší věkové struktuře současné Prahy. Patrný je také růst podílu rozvedených osob. I přes snížení intenzity sňatečnosti a posun věku při sňatku je rozvodovost v Praze i Česku vysoká (Kučera 2008). Nové období také přineslo opětovné prohlubování územní diferenciacie. Nadprůměrný podíl svobodných a rozvedených osob je znovu patrný v centru města a čtvrtích vnitřního města. Největší podíl svobodných je v katastrálních územích Vyšehrad, Vysočany a Nové Město, rozvedených pak v Nuslích a Karlíně. Vysoký podíl svobodných nově vykazují i některá sídliště (např. Černý Most nebo Stodůlky). V současné době bychom však již souvislost rodinného stavu se sociálním statusem čtvrtí hledali obtížně.

Literatura:

- BARTOŇOVÁ, D. (2005): Vývoj cenзовých domácností v České republice v poslední třetině 20. století. *Demografie*, 47, č. 1, s. 1–12.
- BOHÁČ, A. (1923): Hlavní město Praha. Studie o obyvatelstvu. Státní úřad statistický, Bursík a Kohout, Praha.
- FIALOVÁ, L. (1987): Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století. *Historická demografie*, 12, s. 207–224.
- FIALOVÁ, L. (1991): Obyvatelstvo podle věku a rodinného stavu v Československu po roce 1945. *Demografie*, 33, č. 2, s. 114–120.
- FIALOVÁ, L. (2005): K některým rysům demografického vývoje v České republice v závěru 20. století. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 6, č. 1, s. 10–14.
- FIALOVÁ, L. (2006): Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století. *Demografie*, 48, č. 2, s. 97–108.
- CHALOUPKOVÁ, J. (2011): Nejdříve dítě, potom svatba? Rodinné dráhy neprovdaných matek. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 12, č. 2, s. 30–39.
- JUREČEK, Z. (1966): Změny ve skladbě obyvatelstva podle rodinného stavu po druhé světové válce. *Demografie*, 8, č. 4, s. 299–312.
- KUČERA, M. (1994): Populace České republiky 1918–1991. Česká demografická společnost, Sociologický ústav AV ČR, Praha.
- KUČERA, M. (2008): 50 let hodnocení populačního vývoje ČR. *Demografie*, 50, č. 4, s. 230–239.
- KUČERA, M., FIALOVÁ, L. (1996): Demografické chování obyvatelstva České republiky během přeměny společnosti po roce 1989. Sociologický ústav AV ČR, Praha.
- MUSIL, J. (1977): Demografická struktura a vývoj Prahy. *Sociologický časopis*, 13, č. 1, s. 28–38.

ŠAMANOVÁ, G. (2006): Hodnota dítěte v individuálním životě a pro společnost. Naše společnost, 4, č. 2, s. 10–14.

ŠÍDLLO, I. (2008): Faktory ovlivňující regionální diferenciaci plodnosti v Česku na počátku 21. století. Demografie, 50, č. 31, s. 86–198.

ŠUBRTOVÁ, A. (2006): Dějiny populačního myšlení v českých zemích. Česká demografická společnost, Praha.

TOMÁŠEK, M. (2006): Singles a jejich vztahy; kvalitativní pohled na nesezdané a nekohabitující jednotlivce v České republice. Sociologický časopis, 42, č. 1, s. 81–105.

VITOUŠ, J., ROUBÍČEK, V., FORMÁNEK, J., JUREČEK, Z., FABEL, K. (1963): Praha v číslech: ekonomický rozvoj, výsledky sčítání lidu, domů a bytů, perspektiva vývoje do roku 1980. Edice: Knihnice Ústřední komise lidové kontroly a statistiky. SEVT, Praha.

Zdroje dat:

ČSÚ (1980): Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 11. 1980. Elektronická databáze dat. Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (1991): Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 3. 3. 1991. Elektronická databáze dat. Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (2001): Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001. Elektronická databáze dat. Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (2011): Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 26. 3. 2011. Elektronická databáze dat. Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (2014): Obyvatelstvo v Praze 1919–2014. Dostupné online na https://www.czso.cz/csu/xa/casove_rady_lide_time_series_people (staženo 8. 4. 2015).

SÚS (1934): Sčítání lidu v Republice československé ze dne 1. prosince 1930. Státní úřad statistický, Praha.

SÚS (1958): Sčítání lidu v Československé republice ke dni 1. března 1950. Státní úřad statistický, Praha.